

ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ В МІНЛИВОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті наведено різні підходи до визначення сутності професійної мобільності вчителя в психолого-педагогічній літературі. Зазначено, що мобільність є складовою професійної самореалізації вчителя, завдяки якій реалізуються його потреби досягнення успіху й розкриття творчого потенціалу в педагогічній діяльності. Розкрито сутність професійної мобільності вчителя як здатність особистості швидко реагувати на зміни в освітній галузі, сприймати й адекватно оцінювати нововведення в освіті, позбавлятися власних стереотипів, які заважають саморозкриттю й самоефективності, розробляти й упроваджувати авторські програми, інноваційні прийоми і методи, форми навчання й виховання учнів, мобілізувати школярів у демократичних освітніх умовах до активної участі в різних видах діяльності – навчально-пізнавальній, науково-дослідній, виховній, громадській, самоосвітній. Уточнено мотиваційно-особистісний, компетентнісно-діяльнісний, рефлексивно-адаптивний компоненти професійної самореалізації вчителів закладів загальної середньої освіти. Автором уперше виокремлено загальнонаукові, професійні, соціально-особистісні, інструментальні компетенції професійної мобільності вчителів і розкрито їх зміст.

Ключові слова: мобільність особистості, компоненти професійної мобільності вчителя, професійна самореалізація вчителя, освітнє середовище, процес формування, нововведення в освіті.

Горбачева И. И. Профессиональная мобильность учителя в меняющейся образовательной среде. В статье приведены различные подходы к определению сущности профессиональной мобильности учителя в психолого-педагогической литературе. Отмечено, что мобильность является составляющей профессиональной самореализации учителя, благодаря которой реализуются его потребности достижения успеха и раскрытия творческого потенциала в педагогической деятельности. Раскрыта сущность профессиональной мобильности учителя как способность личности быстро реагировать на изменения в сфере образования, воспринимать и адекватно оценивать нововведения в образовании, избавляться собственных стереотипов, которые мешают самораскрытию и самоеффективности, разрабатывать и внедрять авторские программы, инновационные приемы и методы, формы обучения и воспитания учащихся, мобилизовать школьников в

демократических образовательных условиях к активному участию в различных видах деятельности – учебно-познавательной, научно-исследовательской, воспитательной, общественной, самообразовательной. Уточнены мотивационно-личностный, компетентно-деятельностный, рефлексивно-адаптивный компоненты профессиональной самореализации учителей учреждений общего среднего образования. Автором впервые выделены общенаучные, профессиональные, социально-личностные, инструментальные компетенции профессиональной мобильности учителей и раскрыто их содержание.

Ключевые слова: мобильность личности, компоненты профессиональной мобильности учителя, профессиональная самореализация учителя, образовательная среда, процесс формирования, нововведения в образовании.

Gorbachova I. I. Teacher's professional mobility in a changing educational environment. The article states that the process of formation of modern teacher's professional mobility is activated by the openness of the international educational space, the availability of information on the educational systems of different countries and the conditions for the work of pedagogical workers, the spread of migration processes among educators, parents and schoolchildren, the search for alternative ways of self-realization and satisfaction with the results of pedagogical work. It is emphasized that the formation of teacher's professional mobility takes place in various types of pedagogical activities, including methodical work. Through methodological work, teachers exchange experience in conducting lessons and educational activities, get acquainted with the elements of self-management and methods of self-organization. Active and mobile teachers take part in various educational competitions and projects. They involve students and parents in collaboration and partnership. There are presented different approaches to the definition of the essence of teacher's professional mobility in psychological and pedagogical literature. It is noted that mobility is an integral part of teacher's professional self-realization, through which his needs for achievement of success and disclosure of creative potential in pedagogical activity are realized. The essence of teachers' professional mobility as an individual's capacity to respond quickly to changes in education, perceive and respond to critical innovation in education, get rid of their stereotypes that prevent self-disclosure and self-efficacy, develop and implement authoring software, innovative techniques and methods, forms of training and education of students mobilize students in terms of democratic education for active participation in various activities: teaching and learning, research, educational, social, public and self-education. It is specified the motivational-personal, competency-active, reflexivity-adaptive components of teachers' professional self-actualization of institutions of general secondary education. The author for the first time outlines the general scientific, professional, social-personal, and instrumental competences of teachers' professional mobility and their content is revealed. There were analyzed the results of teachers' questionnaire to identify

obstacles to a rapid response to the changing educational processes and restructuring their own activities according to modern requirements of educational activities. Thus, in a changing educational environment, the teacher's professional mobility is activated as an appropriate response to changes, innovations in education, adaptive processes.

Key words: *personality mobility, components of teacher's professional mobility, teacher's professional self-realization, educational environment, formation process, innovations in education.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Відкритість міжнародного освітнього простору, наявність у вільному доступі інформації про освітні системи різних країн та умови праці педагогічних працівників, поширення міграційних процесів серед освітян, батьків і школярів, пошуки альтернативних шляхів самореалізації і задоволення результатами педагогічної праці активізують процес формування професійної мобільності сучасного вчителя. У Законі України «Про освіту» (2017) [3] задекларовані права педагогічних працівників на перепідготовку, підвищення кваліфікації, стажування, атестацію та умови реалізації міжнародної академічної мобільності (розроблення спільних освітніх програм із іноземними навчальними і науковими закладами, участь педагогів у програмах двостороннього та багатостороннього міжнародного обміну), що мають сприяти розвитку професійної мобільності вчителів.

Проте, як свідчить пілотне дослідження (опитано 121 особу), учителям для швидкого реагування на змінні освітні процеси й перебудову власної діяльності, згідно сучасних вимог, заважають: а) невпевненість у власних силах, закритість до нового, самомотивація на репродукцію, а не на експеримент (50%); б) відсутність багатогранності мислення, нездатність переходити від одного способу діяльності до іншого (34%); в) нездатність адекватно оцінювати свої результати, відсутність цілеспрямованості, критичного мислення, здатності до самопізнання, саморозвитку, самоосвіти, соціальної рухливості (16%).

Професійна мобільність учителів формується в системі методичної роботи в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) завдяки спланованій роботі районних методичних центрів, районних і шкільних методичних об'єднань. Методисти, учителі-методисти постійно спрямовують і координують роботу учителів-початків, учителів з низькою результативністю, педагогів-професіоналів з метою їхнього професійного розвитку й самоосвіти. Завдяки методичній роботі вчителі обмінюються досвідом проведення уроків і виховних заходів, ознайомлюються з елементами самоменеджменту та прийомами самоорганізації. Активні й мобільні вчителі беруть участь у різних освітніх конкурсах і проектах, залучають учнів і батьків до співпраці й партнерства.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Педагогічний аспект професійної мобільності вчителів вивчали Р. Пріма (представлено авторське бачення сутності професійної мобільності майбутніх учителів початкових класів, розроблено й експериментально апробовано модель і методику формування професійної мобільності майбутнього фахівця початкової освіти) [8], Р. Дорогих, Л. Литовченко, (мобільність віднесено до провідних професійних якостей майбутніх учителів, котра забезпечує ефективність педагогічної взаємодії у освітянському колективі, їхню ораторську майстерність) [2], Ю. Клименко (визначено систему компетентностей професійної мобільності майбутніх учителів у контексті європейського виміру) [4], Л. Дольнікова, Л. Сушенцева, Г. Шевчук (визнано професійну мобільність педагога умовою його конкурентноздатності на ринку освітніх послуг) [9], О. Хижняк (розкрито зв'язок модернізації методичних форм роботи в закладах освіти з успішною професійної мобільності сучасного педагога) [11], О. Яненко (наведено динаміку сформованості професійної мобільності майбутнього педагога-музиканта) [13], Л. Хорунжа (розкрито сутність формування інтелектуальної мобільності старшокласників у навчальному процесі загальноосвітньої школи)

[12], Н. Рашевська (розроблено методику використання мобільних інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні вищої математики студентів ВТНЗ) [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як свідчить аналіз психолого-педагогічної літератури [1-13], недостатньо повно розкрита сутність і компоненти професійної мобільності вчителя як складової його професійної самореалізації. Відсутнє розкриття змісту загальнонаукових, професійних, соціально-особистісних, інструментальних компетенцій професійної мобільності вчителів.

Мета статті. Проаналізувати підходи до визначення сутності професійної мобільності особистості в психолого-педагогічній літературі. Навести власне визначення поняття «професійна мобільність учителя». Розкрити компоненти професійної мобільності вчителя і зміст відповідних компетенцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні освітнє середовище можна схарактеризувати як мінливе, нестабільне, ризиковане середовище, в якому відбуваються реформи, зміни, суперечки, непередбачувані результати. Громадяни української держави мають надію на кращі освітні послуги, школярі потребують нових підходів до організації освітнього процесу, а вчителі мають задовольняти освітні потреби сучасної молоді, відкритої до міжнародного спілкування й працевлаштування. На нашу думку, мінливе освітнє середовище є головним чинником, що спонукає вчителя до професійної мобільності в педагогічній діяльності, «примушує» його реагувати на нововведення в освіті, знаходити себе в нових реаліях життя і взаємовідносинах у колективі.

У психолого-педагогічній літературі існують різні підходи до визначення сутності професійної мобільності особистості. До вивчення такого феномену вчені підходять з таких позицій, як: готовність бути конкурентоздатним працівником, здатним до швидкого реагування на зміни, що відбуваються в освітньому просторі, до адаптації в нових умовах педагогічної праці

(І. Дичківська, Е. Зеєр, А. Маркіна, Л. Мітіна, В. Семиченко); розвинені інтелектуальні вміння, завдяки яким особистість може творчо віднаходити, обробляти й застосовувати інформацію, гнучко діяти в стандартних і нестандартних ситуаціях (Г. Міхненко, Н. Хорунжа); педагогічна риса вчителя, необхідна для побудови міжособистісних відносин і педагогічної взаємодії (Р. Дорогих, Л. Литовченко); здатність педагогічних працівників підвищувати професійну кваліфікацію в неперервній освіті, розкривати власний потенціал засобами методичної роботи (Н. Гузій, О. Дубасенюк, Н. Кузьміна, Р. Черновол-Ткаченко).

На основі аналізу педагогічних досліджень (С. Кіриченко, Т. Куценко, Л. Рибалко, Г. Твердохліб) зазначимо, що мобільність особистості є складовою професійної самореалізації вчителів, яка забезпечує рух уперед до нових досягнень. Завдяки мобільності вчителі поглиблюються у власне самопізнання, позбуваються стереотипів у педагогічній діяльності, розширюють межі власних інтересів, постійно себе вдосконалюють. Водночас професійна самореалізація мобільного вчителя характеризується прагненнями до кар'єрного росту, самовдосконалення, знаннями про власні потенційні можливості, «Я»-концепцією, вміннями змінювати різні види діяльності в освітній сфері, добирати оптимальні способи розв'язання професійних завдань.

Нами визначено поняття *«професійна мобільність учителя»* як здатність особистості швидко реагувати на зміни в освітній галузі, сприймати й адекватно оцінювати нововведення в освіті, позбавлятися власних стереотипів, які заважають саморозкриттю й самоефективності, розробляти й упроваджувати авторські програми, інноваційні прийоми і методи, форми навчання й виховання учнів, мобілізувати школярів у демократичних освітніх умовах до активної участі в різних видах діяльності – навчально-пізнавальній, науково-дослідній, виховній, громадській, самоосвітній.

Нами виокремлено *мотиваційно-особистісний, компетентнісно-діяльнісний, рефлексивно-адаптивний компоненти професійної самореалізації*

вчителів ЗЗСО. Загалом, теорія мотивації особистості пояснює значущість потреб, мотивів, інтересів, уподобань, установок для здійснення людиною певних видів професійної діяльності. Однак, недостатньо вивченою є проблема розкриття механізмів і рушійних сил професійної мобільності вчителів, виявлення природних сил і спадкових нахилів до поведінки й конкретної діяльності. Цим можна пояснити те, що не всі вчителі є мобільними, активними та ініціативними, конкурсантами й переможцями в освітянських заходах різних рівнів організації – міжнародних, регіональних, обласних, районних, шкільних. На нашу думку, *мотиваційно-особистісний компонент професійної мобільності вчителів ЗЗСО* має включати потреби і мотиви досягнення успіху в різних видах педагогічної діяльності, професійний інтерес до оновлення змісту й форм навчання й виховання школярів, орієнтацію на формування власної та учнівської позитивної «Я»-концепції, особистісно-професійні якості, близькі до мобільності особистості (цілеспрямованість, активність, ініціативність, самоактуалізація, критичне мислення, здатність змінювати себе й оточуючих, лідерські якості, самовдосконалення, саморозвиток, самопрезентація, самостійність).

Компетентнісно-діяльнісний компонент професійної мобільності вчителів ЗНЗ має відбивати ті компетенції, які є необхідними для швидкого реагування педагогічних працівників на зміни в освітній галузі, самовдосконалення й отримання позитивних результатів педагогічної діяльності. Уточнені нами компетенції розраховані на різні види педагогічної діяльності, в тому числі й на забезпечення методичної роботи вчителя. Види і зміст компетенцій відбито в таблиці.

Рефлексивно-адаптивний компонент професійної мобільності вчителів ЗЗСО має відповідати за аналіз результатів педагогічної діяльності і роботи над собою, привносить корективи в поведінку педагога, що дозволяє йому пристосуватися в мінливому освітньому середовищі.

Компетенції професійної мобільності вчителів

<i>Загальнонаукові компетенції</i>
Уявлення про місце категорії «мобільність» у теорії самореалізації особистості, провідні положення та ідеї педагогічної акмеології, на які спирається формування професійної мобільності вчителя, потенційні можливості системи методичної роботи ЗЗСО для розвитку сучасного мобільного вчителя
<i>Професійні компетенції</i>
Професійні знання й уміння вчителів, здатність їх застосовувати на творчому рівні, знання сутності, компонентів, видів, варіантів виявлення, способів формування професійної мобільності вчителя, вміння використовувати засоби методичної роботи та інших видів педагогічної діяльності для підвищення рівня сформованості професійної мобільності, формувати мобільність у школярів
<i>Соціально-особистісні компетенції</i>
Здатність до творчого самовираження в педагогічній діяльності та позиціонування себе в ролі успішного вчителя, готовність адекватно реагувати в нових складних ситуаціях і розв'язувати їх, уміння спілкуватися з колегами, учнями, батьками на засадах співпраці й партнерства, високий рівень самоорганізації і самоконтролю
<i>Інструментальні компетенції</i>
Здатність самостійно освоювати і застосовувати ІКТ у процесі обміну методичною інформацією, під час спілкування з учнями та їхніми батьками, міжнародними партнерами, вміння вести власний блог, здатність до комунікації іноземними мовами

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Таким чином, нами проаналізовано різні підходи до визначення сутності професійної мобільності вчителя в психолого-педагогічній літературі. Зазначено, що мобільність є складовою професійної самореалізації вчителя, завдяки якій реалізуються його потреби досягнення успіху й розкриття творчого потенціалу в педагогічній діяльності. Розкрито сутність професійної мобільності вчителя. Уточнено мотиваційно-особистісний, компетентнісно-діяльнісний, рефлексивно-адаптивний компоненти професійної самореалізації вчителів ЗЗСО. Автором уперше виокремлено загальнонаукові, професійні, соціально-особистісні, інструментальні компетенції професійної мобільності

вчителів і розкрито їх зміст. Проаналізовано результати анкетування вчителів з метою виявлення перешкод, що заважають швидкому реагуванню на змінні освітні процеси й перебудові власної діяльності згідно сучасних вимог педагогічної діяльності. Отже, в мінливому освітньому середовищі активізується професійна мобільність учителя як відповідна реакція на зміни, нововведення в освіті, адаптивні процеси.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямі вбачаємо розробку науково-методичних рекомендацій щодо формування професійної мобільності вчителів у ЗЗСО.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брижак Н. Професійна мобільність як фахова якість майбутнього вчителя. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія : «Педагогіка. Соціальна робота» : зб. наук. праць. Ужгород, 2016. Вип. 1 (38). С. 67 – 69.
2. Дорогих Р. Формування професійних якостей майбутніх учителів у процесі педагогічної взаємодії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Харків, 2011. 21с.
3. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] // Законодавство України, 2017. № 38-3. Режим доступу до джерела: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. (Дата звернення: 20.10.17).
4. Клименко Ю. Професійна мобільність майбутніх учителів у країнах Євросоюзу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Умань, 2011. 20 с.
5. Кузьміч Т. А., Товстуха К. М. Проектування педагогічного простору для стимулювання внутрішньої і зовнішньої мобільності учасників навчально-виховного процесу : метод. рекомендації. Херсон : Херсонська академія неперервної освіти, 2012. 18 с.
6. Латуша Н. В. Поняття «Професійна мобільність» у педагогічному аспекті. *Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту імені М. Коцюбинського*. Серія : Педагогіка і психологія : зб. наук. праць. Вінниця, 2014. Вип. 42, Ч. 2. С. 6 – 9.
7. Литовченко Л. В. Формування ораторської майстерності у майбутніх магістрів із соціальної педагогіки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2010. 20 с.
8. Пріма Р. І. Теоретико-методичні засади формування професійної мобільності майбутнього фахівця початкової освіти : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Одеса, 2010. 46 с.
9. Рашевська Н. В. Мобільні інформаційно-комунікаційні технології навчання вищої математики студентів вищих технічних навчальних закладів :

автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.10 «Інформаційно-комунікаційні технології в освіті». Київ, 2014. 24 с.

10. Сушенцева Л., Шевчук Г., Дольнікова Л. Професійна мобільність педагога як умова його конкурентоздатності на сучасному ринку освітніх послуг. *Молодь і ринок*. 2016. № 5. С. 6 – 12. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2016_5 (Дата звернення: 20.03.18).

11. Хижняк О. Модернізація методичних форм роботи в закладах освіти – запорука успішної професійної мобільності сучасного педагога. *Інновації в освіті і педагогічна майстерність учителя-словесника* : зб. матеріалів усеукр. наук.-практ. конф. (м. Суми, 25 жовтн. 2017 р.)/ за ред. О. М. Семеног. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. Вип. 1. С. 66 – 69.

12. Хорунжа Л. А. Формування інтелектуальної мобільності старшокласників у навчальному процесі загальноосвітньої школи : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.09. Харків, 2009. 293 с.

13. Яненко О. Динаміка формування професійної мобільності майбутнього педагога-музиканта. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Сер. : Педагогічні науки : зб. наук. праць. 2012. Вип. 112. С. 389-397. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2012_112_53 (Дата звернення: 20.03.18).